

----- Araştırma makalesi -----

BİR TERCÜME METNİ OLARAK EMİR BUHÂRÎ'NİN “ŞERH-İ GAZEL-İ MEVLÂNÂ”SI

Hassan Abdallah ALZYOUT*

Öz

Türk mutasavvıf ve şairlerinden biri olan Mevlânâ'ya ait şiirler, Arap, Fars ve Türk kültürlerinde önemli bir yer kazanarak başta şerh ve tercüme olmak üzere farklı çalışmaların konusu olmuştur. Bu şiirlerden biri “Düş vakt-i subh-dem der çarh pâyan yâftem” mısrayla başlayan Farsça şiirdir. Şathiye türünde olup kimi şârihler tarafından gazel olarak nitelenirken diğerleri tarafından kaside olarak kabul edilen bu şiirin üzerinde birden fazla Türkçe şerh yazılmıştır. Türkçe olarak ilk defa Emîr Buhârî tarafından şerh edilen bu şiirin daha önce Osmanlı'da Yusuf b. Hamza el-Malâtî tarafından Arapça olarak da şerh edildiğini ve Emîr Buhârî'nin bu şiir üzerine yazdığı Türkçe şerhin bahsi geçen Arapça şerhin daha çok eksiltme ve özetleme yollarına başvurulmak suretiyle Türkçeye tercüme edilmesinden meydana geldiğini tespit etmiş bulunmaktayız. Başlıca iki bölüme ayırdığımız bu makalenin ilk bölümünde tercüme edilmiş olan Arapça şerh ve müellifi hakkında mümkün mertebe kısaca bilgi verdik. İkinci bölümünde ise Emîr Buhârî'nin eserini bir tercüme metni olarak inceledik.

Anahtar Sözcükler: Emir Buhari, Malâtî, tercüme, Mevlânâ, şathiye, Mevlânâ gazeli

---

* Dr., Yarmouk Üniversitesi (Lübnan), Sami ve Doğu Dilleri Bölümü.

e-posta: hassanzyuot@gmail.com

ORCID: 0000-0003-1806-833X

Geliş/Received: 17 Mayıs 2021 / 17 May 2021

Kabul/Accepted: 13 Kasım 2021 / 13 November 2021

AMEIR AL-BUKHARI'S WORK "THE INTERPRETATION OF MAWLANA'S GHAZAL" AS A TRANSLATED TEXT

Abstract

The great poetry of Mawlana (who is a mystic Turkish poet) has taken a high yet a very important profile in the Turkish culture. Further, many studies including commentaries and translations have been carried out on Mawlana's poetry. One such example is his poetry written in Persian which begins with the following hemistich "Düş vakt-i subh-dem der çarh pâyân yâftem". This type of poetry is not only considered as an art of Shathiya (a superficial yet a religious kind of poetry), but also has been interpreted by several exponents. Some of them held this type of poetry as likely to be Ghazal (sensual poetry), and some others believed it was a normal poetry. This type of poetry first interpreted in Turkish, prior to the time of al-Bukhari, but later we came up with a fact bringing to light that this poetry was interpreted in Arabic even before the time of Ottoman empire by Yousuf Bin Hamzah al-Malati. Taking into account the comparison between the two interpretations, it has been proved that the Turkish version by al-Bukhari is mainly a nonliteral translation of the Arabic version by al-Malati. Equally important to mention that al-Bukhari almost intended to use the approach of summarizing and deletion through his translation. To sum up, this study is divided up into two major parts: One part involved the information about the Arabic interpretation which is the origin and its author, and the other part involved the study of al-Bukhari's Turkish interpretation which is considered as a translated text.

Keywords: *Ameir al-Bukhari, al-Malati, translation, Mawlana, shathiya, Mawlana's Ghazal*

Giriş

Klasik Türk edebiyatı şerh ve tercüme geleneğindeki eserleri inceleyen araştırmacıların dikkatini çeken hususlardan biri, özellikle Arapça veya Farsça edebi metinler üzerine yapılan bazı şerhlerin "Şerh-i..." kelimesiyle başlayan bir başlık altında kayıtlı olduğu halde yazarının, "li-mutercimih, bi-mâ tercemtuh" gibi ifadeler kullanarak kendisini bir şârih olarak değil bir mütercim olarak nitelemesidir. Bu

türden ifadeleri ihtiva eden Türkçe şerhlerin incelendiği çalışmalarında Ahmet Karataş (2017: 56) ve Muhammet İnce (2018:113-115) gibi birden fazla araştırmacının, tercüme edilen şerhe ya da müellifine atıfta bulunulmadığı halde inceledikleri şerhin ya bütünüyle ya da bazı yerlerinin aynı metin üzerine Arapça olarak yazılan bir şerhin tercümesinden ibaret kaldığını tespit etmesi de dikkat çekici bir husustur. Biz de İbnu'l-Fârîz'in (ö. 1235) Tâ'iyye kasidesinin Türkçe şerhlerinden birini ele alan bir çalışmamızda aynı tespitte bulunup Arapça veya Farsça metinlerin Türkçe şerhlerini okuma ve inceleme çalışmalarının, aynı metnin bahsi geçen dillerdeki şerhlerini de göz önünde bulundurması gerektiği sonucuna varmıştık. (Alzyout, 2019: 454)

“*Dûş vakt-i subh-dem der çarh pâyân yâftem*” mısraıyla başlayıp Mevlânâ'ya atfedilen Farsça şiir Türkçe olarak birden fazla şerhe konu edilmiştir. Türkçe olarak ilk defa Emîr Buhârî tarafından şerh edilen bu şiirin daha önce Osmanlı'da Yusuf b. Hamza el-Malâtî (16. yy) tarafından Arapça olarak şerh edildiğini tespit etmiş bulunmaktayız. Nüshası Süleymaniye Ktp. Ayasofya koleksiyonu (1859) numarada bulunan bu Arapça şerhin son varlığında; (*Eseri başından sonuna kadar gördüm ve içinde yer alan (bilgiler) benim nazarımda doğrudur, ben fakir ise Bari olan Allah'ın rahmetini dileyen Emîr el-Buhârî'yim* manasında olan “ نظرت من أوله إلى آخره وصح ” (Malâtî: 45a) “ ما فيه عندي، وأنا الفقير الداعي إلى رحمة الباري أمير البخاري ”) mütalaa kaydına rastlanmıştır. Emîr Buhârî'nin (ö.1516) Arapça şerhi gördüğü hususunda en küçük şüphe bırakmayan bu kaydı ve vardığımız sonucu dikkate alarak Emîr Buhârî'nin bu şiir üzerine yazdığı Türkçe şerhi bahsi geçen Arapça şerhle başından sonuna kadar karşılaştırdığımızda, Emîr Buhârî'nin bahsi geçen şerhinin, Malâtî'nin daha önce aynı metne yazdığı Arapça şerhin daha çok eksiltme ve özetleme yollarına başvurulmak suretiyle Türkçeye aktarılmasıyla meydana geldiğini tespit etmiş bulunmaktayız. Dolayısıyla bu eserin, çeviribilim araştırmalarında serbest tercüme olarak bilinip klasik Türk edebiyatı tercüme geleneğinde sıklıkla karşılaşılan tercüme türünün bir örneği olduğu ve bir tercüme metni olarak incelenmesi gerektiği kanısındayız.

Özellikle Mevlâna'nın (ö. 1273) bahsi geçen şiirinin Türkçe olarak ilk şerhi olan Emîr Buhârî'nin eserine kaynaklık etmesi

dolayısıyla Türk edebiyatı şerh ve tercüme geleneği araştırmacılarının ilgisini hak eden Arapça şerh herhangi bir ilmi çalışmanın konusu olmazken Emîr Buhari'nin şerhi, 1983 yılında rahmetli Amil Çelebioğlu tarafından Süleymaniye Kütüphanesi Nuruosmaniye koleksiyonu (4909) numarada kayıtlı olan nüshasına dayalı metni bir bildiri ile tanıtılıp kısmen sadeleştirilerek ve kısaltılarak yayınlanmıştır.ⁱ 1997 yılında Fatma Durkut, (1997: 101-120) bir yüksek lisans tezinde bu şerhin metnini hazırlayıp bir incelemeye tabi tutmaksızın neşretmiştir. Daha sonra Cemal Kurnaz ve Mustafa Tatçı “*İstanbul'da Buharalı Bir Mutasavvıf: Emîr Buhari*” isimli çalışmada, şerhin Amil Çelebioğlu tarafından kısmen sadeleştirilip kısaltılmış olan metnine yine incelemeyi yer vermişlerdir. (1999: 243-250) Bu çalışmalardan sonra eser üzerine yapılan herhangi bir çalışma tespit edilmemiştir.

Dolayısıyla, başlıca iki bölümden müteşekkil bu makalede öncelikle bir kaynak metin olarak değerlendirdiğimiz Arapça şerh ve müellifi hakkında -makalenin hacmini aşmamak için- kısa bilgiler verecek, ardından da daha önce metni yayınlanmış ancak şimdiye kadar herhangi bir incelemeye tabi tutulmamış olan Emîr Buhârî'nin eserini bahsi geçen Arapça şerhin bir tercümesi olarak incelemeye gayret edeceğiz. Açıkça ifade etmek gerekirse, başka bir eserden tercüme olduğu tespit edilen Türkçe şerhlerin, çeviribilim disiplinleri çerçevesinde incelemeye dayanan akademik çalışmalara konu edilmediği görülmekte ve bu sahada gayet büyük bir boşluğun bulunduğu düşünülmektedir.

1. Yûsuf el-Malâtî ve “Şerhu Gazeli Molla Mevlânâ” Adlı Eseri

Yusuf el-Malâtî ile Arapça şerhi hakkında bilgiler vermeye başlamadan önce, şerh edilen metin yani Mevlânâ'nın gazeli ve Türkçedeki şerhleri üzerinde kısaca durmak yerinde olacaktır.

1.1. Mevlânâ'nın Gazeli ve Türkçe Şerhleri

Kendisine şerh yazan kimi şârihler tarafından gazel olarak nitelenirken diğerleri tarafından kaside olarak ele alınan ve Şathiyyeⁱⁱ türünde Farsça olarak yazılan bu şiirin, şerhlerinden anlaşıldığı kadarıyla bazı nüshalarda 10 beyitten oluştuğu görülürken diğer

nüşhalarda "Mollâ Celâleddîn" ifadesinin de olduğu bir beyit daha görülmektedir. Bu şiiri şerh eden bütün şârihler onun Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'ye ait olduğu noktasında ittifak etmişlerdir. Bazı şerhlerde "Mollâ Celâleddîn" ifadesinin de olduğu bir beytin eklenip şerh edilmesine karşın Amil Çelebioğlu, Mevlânâ'nın divanında yer almadığından dolayı bu şiirin Mevlânâ'ya ait olup olmadığı konusunda ihtilaf bulunduğunu ifade etmektedir. (Çelebioğlu, 1998: 519) Ancak bu şiirin bir şerhini ele alan Cengiz Gündoğdu, "Mollâ Celâleddîn" ifadesinin olduğu bir beytin Emîr Buhârî ve Selâhaddin Uşşâkî'nin şerhlerinde yer almasını dikkate alarak şiirin Mevlânâ'ya ait olduğu kanaatine vardığını dile getirmektedir. (2002: 28)

Bu şiirin, Emîr Buhârî, Abdülmecîd Sivasî (ö. 1639), Selâhaddin-i Uşşâkî (ö. 1782) ve İbrâhîm Nazîr (ö. 1774) tarafından yazılan dört Türkçe şerhi vardır.ⁱⁱⁱ

1.2. Yûsuf el-Malâtî: Eş-Şekâiku'n-nu'mâniyye (Taşköprüzâde 1985) ve onun zeyilleri olan **Ĥadâ'ikü'l-Ĥakâ'ik fi Tekmiletî'ş-Şekâ'ik**, (Nev'izâde Atâî 1989) **Vekâyi'u'l-Fudalâ** (Şeyhi Mehmed Efendi 1989) ile **Tekmiletu'ş-Şekâik fi Hakki Ehli'l-Hakâ'ik**, (Fındıklılı İsmet Efendi 1989) **Keşfu'z-Zunûn** (Kâtib Çelebi 1941) ve onun zeyli olan **İzâhu'l-Meknûn**; (Babanzâde, 1947) **Mecelletu'n-nisâb**, (Müstakimzâde Süleyman Efendi 2000) **Sicill-i Osmani**, (Mehmed Süreyya 1996) **Osmanlı Müellifleri**, (Bursalı Mehmed Tâhir 2016) **el-A'lâm** (Zirikli 2002) gibi başvurduğumuz biyografik kaynaklarda bu zat hakkında hiçbir bilgi tespit edilememiştir. Ancak çalışmamızın bu bölümünün konusunu teşkil eden *Şerhu Gazeli Molla Mevlânâ* adlı eserinin giriş bölümünde kendisine dair bilgilerin verildiği şu kısa kayıtlara rastlanmıştır: فيقول العبد الفقير إلى الله الغني الكبير يوسف بن الحاج حمزة الملاطي من تلاميذ قطب العارفين وسلطان المحققين السيد عبيد الله الشرازي التستري المتوفى بالقيصرية (قدس الله سره العزيز من سلسلة شيخ الشيوخ نجم الدين الكبرى قدس سره ... (Malâtî: 2a)

Tercümesi: *Büyük ve gani (zengin, ihtiyacı olmayan) olan Allah'a muhtaç olan, şeyhlerin şeyhi olan Necmuddin el-Kubrâ'nın-onun sırrı takdis edilsin- silsilesinden gelen ariflerin en ileri geleni ve muhakkıkların sultanı, Kayseri'de vefat eden Ubeydullah eş-Şirâzî et-*

Tusteri'nin -Allah onun aziz sırrını takdis etsin- öğrencilerinden biri olan Yusuf bin el-Hâc Hamza el-Malâtî şöyle der...

Kayıttaki ifadelerden şârihin isminin Yusuf olup babasının isminin ise Hamza olduğu anlaşılmaktadır. “el-Malâtî” ifadesinden hareketle onun Malatya'da doğduğu düşünülebilir. Ailesi ve doğum tarihi hakkında herhangi bir bilgiye yer vermeyen şârih, şerhinin hem giriş hem de hatime bölümünde eserini Yavuz sultan Selim'e ithaf ettiğini belirtir. Bunu dikkate alarak onun Yavuz sultan Selim döneminde yani on altıncı yüzyılın başlarında yaşadığını anlayabiliriz.

Kayıtta değinilen diğer bir husus ise hocasıdır. Şârih hocasının, Necmuddîn el-Kubrâ^{iv} silsilesinden gelip Kayseri'de vefat eden Übeydullah eş-Şirâzî et-Tusteri olduğunu dile getirirse de yukarıda zikrettiğimiz biyografik kaynaklarda bu kişi ile ilgili herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

Şârih hocasının adı dışında aldığı eğitim hakkında herhangi bir bilgi vermese de elimizdeki eserini dikkate aldığımızda onun sağlam bir Arapça ve Farsçaya sahip olmasının yanı sıra tasavvufî ilimlere de vakıf olduğunu söylemek mümkündür.

Şârih eserinde, mesleki kariyerine ve eserlerine hiç değinmemektedir. Ayrıca yaptığımız tarama neticesinde de şârihe ait başka bir esere rastlanmamaktadır.

1.3. “Şerhu Gazeli Molla Mevlânâ” Hakkında Genel

Bilgiler

Türkiye kütüphanelerinde tek nüshası bulunduğunu tespit ettiğimiz bu eser, Süleymaniye Kütüphanesi Ayasofya Bölümü nr. 1859'da kayıtlıdır. 45 varak olup sayfalarında herhangi bir eksiklik veya kopukluk bulunmayan bu nüsha nesih bir hatla yazılmıştır. Ferağ kaydının bulunmadığı söz konusu nüshanın sonunda iki mütalaa kaydı bulunmaktadır. Bunlara göre, eser Mevlânâ'nın aynı gazelini Türkçe olarak şerh edenlerden Emîr el-Buhari ile ‘Alâ’uddîn b. Üveys adlı biri tarafından okunmuştur.

Bu şerh, mukaddime, beyitlerin açıklandığı bölüm ile hatime diyebileceğimiz bölüm olmak üzere üç ana bölümden oluşmaktadır. Malâtî, beyitlerin şerhine geçmeden önce –şiirin diğer şerhlerinde

olduğu gibi- 11 beyitlik gazelin tam metnine yer vermektedir. Bunun ardından yer verdiği bu beyitlerin hepsini mısra mısra şerh etmeye başlamaktadır. Klasik şerh metnlerinin hemen hemen hepsinde görülen şerh yönteminin takip edildiği bu şerhte, Kur'ân ve hadis başta olmak üzere, divan, mesnevî, tefsir, hadis, akait, tasavvuf-ahlak, kelâm, felsefe, sarf-nahiv, lügat gibi sahalarda telif edilmiş olan yaklaşık otuzun üzerinde eserden yararlandığı görülmektedir.

2. Emir Buhârî ve Eseri

2.1. Emîr Buhârî ve Eserleri:^v Tasavvuf edebiyatının önemli temsilcilerinden biri olan Emîr Buhârî'nin tam ismi Seyyid Ahmed b. Muhammed el-Hüseyni'dir. Buhara'da doğduğunda ittifak edilen Buhârî'nin 849/1443 tarihinde dünyaya geldiği tahmin edilmektedir.

İlk eğitimini ailesinden alıp farklı ilimlerde eğitim gören Buhârî, vahdet-i vücûd anlayışını anlatan risalelerinin yanı sıra Farsça ve Türkçe olarak tasavvufi şiirler kaleme almıştır. Bilhassa Yunus Emre'nin izlerini taşıyan şiirleri onun edebi yönünü gayet iyi yansıtmaktadır.

1516 yılında vefat ettiğinde ittifak edilen Buhârî'nin, Risâle fi't-Tasavvuf, Şerh-i Gazel-i Mevlânâ ve Farsça Divançe olmak üzere üç eseri bulunmaktadır.

2.2. Emîr Buhârî'nin Eseri Hakkında Genel Bilgiler^{vi} Yazma kütüphanelerinde başta *Şerh-i Gazel-i Mevlânâ* olmak üzere farklı isimlerle kaydedilmiş onu aşkın nüshası bulunan ve Arap harfli olarak İstanbul'da hicri 1328 tarihinde basılan^{vii} bu eserin muhtevası hakkında bilgi vermeden evvel, Emîr Buhârî'nin eserinin, Malâtî'nin yukarıda bahsettiğimiz Arapça şerhinin bazı kısımları dışarı bırakılmak suretiyle kısaltılıp tercüme edilerek meydana geldiğine ve bu kısaltma nedeniyle ortaya çıkan bazı farklılıklar dışında her iki eserin muhteva ve takip edilen şerh yöntemi bakımından benzer olduğuna dikkat çekmek gerekmektedir.

Besmele, hamdele ve salvele ile başlayan Arapça bir mukaddime ile beyitlerin mısra esasına göre şerh edildiği bölüm olmak üzere iki ana bölümden oluşan bu eserin mukaddime

bölümünde müellifinin ismi verilip Mevlânâ hakkında kısa övgü ifadeleri kullanılmaktadır.

Eserin kime ithaf edildiğini ifade etmeyen Emir Buhârî, beyitlerin şerhine geçmeden evvel -Malâtî'nin şerhinde olduğu gibi- 11 beyitlik gazelin tam metnine yer vermektedir. Bunun ardından yer verdiği beyitleri şerh etmeye başlamaktadır.

Beyitlerin şerh edildiği bölüm- Malâtî'nin şerhinde olduğu gibi- çoğu zaman iki ana kısımdan oluşmaktadır. Başlıksız olan ilk kısımda, eserin Farsçayı iyi bilenlere yazılmasından dolayı olsa gerek mısra da geçen sözcüklerin sözlük anlamları bakımından ele alınmadan bağlamsal ve mecazi anlamları açısından değerlendirildiği görülmektedir.

Genellikle “Ya‘nî”, “pes” ve “pes ya‘nî” gibi ifadelerden sonra başlayan şerhin ikinci bölümünde ise, şerh edilen mısra düzenli bir cümleyle mensur bir şekilde Türkçeye aktarılmakta, bazen de yorumlanmaktadır.

Tıpkı Malâtî'nin şerhinde de olduğu gibi, bu eserde zaman zaman bazı mısralar ele alınırken mısra da geçen sözcüklerin manaları üzerinde durulmayıp doğrudan mısraın genel manasının verildiği görülmüştür.

2.3. Bir Tercüme Metni Olarak Emîr Buhârî'nin Eseri

Buhârî, eserinin herhangi bir yerinde Arapça şerhe ya da müellifine yani Malâtî'ye hiç işaret etmese de, eserini bu şerhten hareketle yazdığını düşündüren hususlar mukaddimedede görünmeye başlar. Zira mukaddimeyi Malâtî'nin şerhindeki mukaddime ile mukayese ettiğimizde, Buhârî'nin mukaddimesinin, dil ve üslup açısından, Malâtî'nin mukaddimesinin muhtasar şekli olduğu ve daha önemlisi Buhârî'nin mukaddimesinde geçen bazı ibarelerin Malâtî'nin mukaddimesinden alındığı görülmektedir. Başka bir ifadeyle, Emîr Buhârî'nin eserindeki mukaddime, Malâtî'nin yazdığı mukaddimedeki bazı kısımlar çıkarılıp (uzun hamdele cümleleri ve Sultan Selim'e olan uzun dua ibareler gibi) geri kalanların üzerinde bazı değişiklikler yapılarak meydana gelmiştir. Aşağıya bu ortaklığı gösteren bir örnek alıyoruz:

<p>الحمد لله الذي نور قلوب العارفين من مشكاة وحدته بنور مصباح العرفان ... والصلاة والسلام على من أفاض ... وعلى آله الكرام وصحبه البررة العظام... أما بعد، فيقول العبد الفقير إلى الله الغني الكبير يوسف بن الحاج حمزة الملاطي ... هذا حل الأبيات التي وقعت في خزانة الأنفاس القدسية المولوية المقدسة روجه بالأنوار الإلهية لرضى الرحمن بالنجاة من النيران ... والدعاء الصالح من الإخوان... (Malâtî: 1b- 2a)</p>	<p>الحمد لله الذي نور قلوب العاشقين بنور الهداية واليقين وبلغ مراتب العارفين إلى مدارج الكمال والتمكين والصلاة والسلام على نبيه محمد سيد المرسلين وعلى آله أجمعين، أما بعد، فيقول العبد الضعيف الراجي إلى رحمة الباري أمير البخاري غفر الله له ولوالديه وللمسلمين والمسلمات: هذا حل الأبيات التي وقعت في خزانة الأنفاس القدسية المولوية المقدسة روجه بالأنوار الإلهية لاستدعاء اعز إخوان الصفاء وأجل خلائ الوفا بلغه الله إلى ... (Emîr Buhârî: 66b)</p>
---	--

Her iki eserde beyitlerin şerhine geçilmeden evvel 11 beyitlik gazelin tam metnine yer verilip mısra esasına göre ele alınmasının yanı sıra Buhârî'nin eserinin, Malâtî'de mısraların şerh edildiği bölümün sona erdiği (رزقني الله وإياكم دقائق المكاشفين والمشاهدين والطالبيين) (Bk. Malâtî: 44b) dua ibaresiyle son bulması (Bk. Emîr Buhârî: 69b) onun Arapça şerhten bir şekilde istifade edilerek yazıldığını düşündüren diğer hususlardan birkaç tanesidir.

Çalışmamızın başından beri ortaya koyduğumuz delillere nazaran Buhârî'nin eserinin bahsi geçen Arapça şerhin muhtasar tercümesi olduğu ortaya çıkmaktadır. Ancak Buhârî eserinin başka bir eserin tercümesi olduğunu belirtmediği gibi telif ve şerh türü olduğundan da söz etmemektedir.

Çeviribilim araştırmacıları, kaynak metne baēlılık bakımından tercümeleri *sadık tercüme* ve *serbest tercüme* olmak üzere ikiye ayırmaktadır. Sadık tercümede, kaynak metin herhangi bir eksiltme ya da eklemeye başvurulmadan erek dile aktarılırken serbest tercümede; kaynak metin özetleme, eksiltme, ekleme, uyarlama, taklit, derleme, gibi yollara başvurularak erek dile aktarılmaktadır. (Yazar 2011: 222)

Klasik Türk edebiyatı tercüme geleneēinde özellikle eksiltme ve özetleme yoluna gidilerek yapılan tercüme faaliyetleriyle karşılaşmak mümkündür. Örneēin; adı belirsiz bir mütercim Ahmed ed-Dimeşkî'nin (ö. 814/1411) *Meşâriku'l-eşvâk* isimli Arapça eserini Minhâcu'ş-Şehâde ismiyle çevirdiēi eserinde, çevirisini yaparken takip ettiēi yolu anlatırken ihtisar (özetleme) ve hazf (eksiltme) yoluna bařvurduēunu ifade etmektedir. (Bk. [Yz] Milli Ktp. YZ.A 1634: 3a)

Klasik Türk edebiyatı şerh geleneēine bakıldıēında ise, özellikle Arapça veya Farsça edebi metinler üzerine yapılan bazı şerhlerin mukaddime veya hatime bölümlerinde şerhin başka bir alimin Arapça veya Farsça yazdıēı şerhin Türkçe tercümesinden meydana geldiēinin ifade edildiēi görölmektedir. Bir örnek vermek gerekirse; Mustafa İşâmeddîn Üsküdârî (ö. 1788-1789), *et-Tuhfetu'd-Dârriye fi şerhi Kasîdeti'l-Ensâriyye* adlı eserinin mukaddime bölümünde; kendisinin *Ensâriyye* kasidesini şerh etmek istediēini bunun için Arapça bir şerh kaleme aldıēını ve ardından bu şerhi ihtisar ederek Türkçeye çevirdiēini dile getirmektedir. (Süleymaniye Ktp. Esad Efendi 2758/2: 29b-30a)

Buna ilaveten özellikle Arapça kasidelerin bazı Türkçe şerhleri üzerine akademik çalışmalar yapan kimi araştırmacılar, inceledikleri şerhin aynı metin üzerine yazılan Arapça bir şerhin özetlenmesi suretiyle oluřturulduēunu dile getirmektedir. Meselâ Mehmed Kemâleddin Harputî Efendi'nin (ö. 1354/1936) Arapça *Tantarâniyye* kasidesi üzerine yazdıēı Türkçe şerhin incelendiēi bir makalesinde Ahmet Karataş (2017: 56), Harputî Efendi'nin 1313/1895-1896 yılında *Hazîne-i Fünûn* mecmuasında yayımlanmış olan *Kasîde-i Tantarâniyye şerhi*'ni Hâfız Süleymân b. İbrâhim'in *şerhu Kasîdeti't-Tantarâniyye* adlı Arapça şerhini muhtasar bir biçimde Türkçeye çevirerek oluřturduēunu tespit etmiştir.

Bu bilgi ve tespitler neticesinde Buhârî'nin, eserinin klasik Türk edebiyatı tercüme geleneğinde sıklıkla karşılaşılan serbest tercüme türünün bir örneği olduğunu söyleyebiliriz. Dolayısıyla onun bir tercüme metni olarak incelenmesi gerektiği düşüncesindeyiz.

Aşağıda öncelikle metinde uygulanan tercüme metodu ve Arapça şerhteki kelimelere karşılık verme metodu üzerinde durulacak daha sonra yapılan eksiltmeler ve eklemeler ayrı başlıklar altında ele alınacaktır. Ayrıca bundan sonraki bölümlerde, Malâtî'nin Arapça şerhi yerine (kaynak metin) ifadesi, Emîr Buhârî'nin eseri hakkında ise (erek metin, elimizdeki tercüme) ifadeleri kullanılacaktır.

2.3.1. Uygulanan Tercüme Metodu

Klâsik Türk edebiyatında yapılan tercüme faaliyetlerine bakıldığında, Osmanlı'da harfiyen (kelimesi kelimesine) ve meâlen (anlama aktarma) olmak üzere iki biçim tercümeden söz edildiği görülmektedir. Tahte'l-lafz olarak da adlandırılan harfiyen tercüme biçimi kendi içerisinde ikiye ayrılmaktadır. Bunlardan birincisinde, kaynak metnin sözdizimi bozulmaksızın erek dile aktarım yapılırken ikincisinde sözdizimi hedef dildeki sözdizimine göre yeniden düzenlenir ve kaynak metin anlamdan çok lafız açısından tercüme edilir. Mealen tercümelerde ise, kaynak metin tercüme edilirken lafzın tercümesinden çok mana tercümesine önem verilir.^{ix}

Bu bilgiler ve yukarıda bahsettiğimiz sadık ve serbest tercüme şekilleriyle ilgili verdiğimiz bilgiler ışığında; özellikle kaynak metnin büyük bir kısmının atlandığı Buhârî'nin eserinde daha ziyade serbest tercüme usulüne başvurulduğu daha önce ifade edilmiştir.

Kaynak metnin atlanmayıp çevrilen bölümlerine gelince, Buhârî bunları çevirirken de belli bir çeviri şekline bağlı kalmamıştır. Onun kimi zaman *mealen* (anlama göre) denen tercüme şekline başvurduğu görülür. Yani aktarmak istediği ibarenin manasını zihninde tasvir edip kaynak metnin sözdizimine bağlı kalmaksızın bunu Türkçedeki uygun ifadelerle tercüme eder. Yer yer de – hatta daha çok- *harfiyen* (kelimesi kelimesine) ya da *tahte'l-lafz* olarak bilinen yukarıda bahsettiğimiz tercüme şekillerine başvurur.

Aşağıdaki iki tabloda her iki durum örneklendirilmektedir:

<p>"المراد من (بالان) عالم الصورة؛ لأن حر الصيف وبرد الشتاء وأنواع البلاء والمشقة وحب الدنيا والتعلق بها كلهم جملُ المحنة على القلب؛ فارتباطهم إلى القلب لتعلقه إلى عالم الصورة؛ فعلى هذا التقدير معناه: نظرت قلبي حين التجلي ورأيت ابتلاء القلب بمحنة الدنيا من تعلقه إلى عالم الصورة". (Malâtî: 7b)</p>	<p>"... 'dan murâd 'âlem-i sûretdür. Zîrâ bunca ahkâm ve âsâr-ı 'âlem-i ekvân ve te'allukât ve mahabbet-i dünyâ ki bâr-ı mihnetdür, bunların kalbe irtibâtı vü yüklenmesi 'âlem-i sûrete müte'allik olduğı-çündür, nitekim merkebün dahı pâlânı olmasa yük urmazlar. Pes bu takdîrce ma'nâ şöyle demek ola ki, tecellî vaktinde kalbe nazar eyledim, gördüm bunca belâ vü mihnet çekdüğü 'âlem-i sûrete müte'allik olduğundan imiş." (Emîr Buhârî: 67a)</p>
---	---

<p>"ويجوز أن يكون المراد من قوله: "سيصد وشست كاو كوهى" ثلاثمائة وستون عرقاً في بدن الإنسان التي هي في الأكل دائماً؛ لأنَّ الطعام في المعدة إذا وصل إلى درجة الكيلوس يدفع كثيفه إلى السِّفَل ويصب لطيفه على الكبد فيصير دمًا هناك، ومن تلك الدم يحصل البخار اللطيف ويجري إلى القلب، ومن القلب إلى جميع العروق ...". (Malâtî: 36a-36b)</p>	<p>"Ve yâhud (سيصد وشست كاو كوهى) didüğü beden-i insânda olan üç yüz altmış 'urûkdur. Budakları eyle kim dâyim yemek içindedür. Zîrâ ta'âm çün mi'dede keylûs bulıcak kesîfi esfele def' olur. Ve latîfi ciğere gelüp anda dem olur. Ve andan latîf buhâr hâsıl olur. yürege varır andan cemî'-i 'urûka bahş olur". (Emîr Buhârî: 68b-69a)</p>
--	--

Yukarıda verilen örnekler yanında, kaynak metnin sözdizimi ya tamamen ya da kısmen korunarak yapılan tercüme örneklerine de rastlanmaktadır. Aşağıdaki örneklerde görüleceği üzere, kaynak metin aktarılırken bu yola başvurulması, Buhârî'nin eserinin birçok devrik cümleyi barındırmasına sebep olmuştur.

Aşağıda verilen örnekte, kaynak metinde bulunan dolaylı tümlecini Türkçeye aynı dizimi korunarak tercüme edildiği görülmektedir:

<p>"و (السندان) عبارة عن الأفلاك؛ لأنه مماثل لها في الصورة، لأنه أزرق كالأفلاك، ومشابه بها في السيرة لأنه أملس وأشد كمثلها" (Malâtî:8a-8b)</p>	<p>"(سندان) eflâkdan 'ibaretdür. Zîrâ mümâsildür sûretde ki gökdür ü kürrî ve müşâbihdür sîretde ki emlesdür ve katıdur." (Emîr Buhârî: 67a)</p>
--	--

Aşağıdaki örnekte de, Buhârî'nin kaynak metni Türkçeye aynı dizimde tercüme etmesinin, altını çizdiğimiz devrik cümlelerin oluşmasına neden olduğu görülmektedir:

<p>"فعلى كلا التقديرين يكون القلب العليم محبوبا سليما من المرادات النفسية والهواء الشهوانية اللاتي أمراض الروحانية كقوله تعالى: "في قلوبهم مرض" والقلب العليم السليم المحبوب عند الله مقبول؛ كما قال الله تعالى: "يوم لا ينفخ مال ولا بنون* إلا من أتى الله بقلب سليم"، ويكون القلب في هذا المقام سليما وحاكما</p>	<p>"Be-her takdîr anuñ gibi <u>kalb selîm olur ârzû-yı nefsâniyyeden ve hevâ-yı şehvâniyyeden</u> ki emrâz-ı rûhânîlerdür. Ke-kavlihi Te'âlâ: (<u>فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ</u>) ve dahı kalb-i selîm 'indallâh makbûl olur, nitekim Allah te'âlâ buyurur: (<u>يَوْمَ لَا يَنْفَعُ مَالٌ وَلَا بَنُونَ* إِلَّا مَنْ أَتَى اللَّهَ بِقَلْبٍ سَلِيمٍ</u>) ve <u>dahı bu mertebede kalb Süleymân olur ve hâkim olur nefsûñ 'askerine</u> ki dîvlerdür, ya'nî kuvâyı nefsâniyye." (Emîr Buhârî: 67b-68a)</p>
--	---

<p>لعسكر النفس التي هي العفاريت؛ يعني قوى النفس. (Malâtî: 13a-13b)</p>	
--	--

Son olarak belirtmek isteriz ki, çalışmamızın farklı yerlerinde verilen örneklerde görüldüğü gibi, Buhârî, kaynak metinden alıntılanan ayet, hadis, şiirler, şerh edilen mısraın başındaki (قال قدس) gibi ifadelerle, ayetlerin başındaki (كقوله تعالى/قال تعالى) cümleleri ve (جل وعلا/ عليه السلام) gibi kalıplaşmış dua ibarelerini tercüme etmeden metnine dahil etmiştir.^x

2.3.2. Kaynak Metinde Yer Alan Kelime/ Kelime

Gruplarına Karşılık Verme Metodu

Malâtî'nin şerhiyle kelime kelime karşılaştırdığımızda, Buhârî'nin tek bir üsluba bağlı kalmadığı, hatta kaynak metinde tekrarlanan aynı kelimeye farklı karşılıklar verdiği görülmektedir. Örnek vermek gerekirse; kaynak metinde birden fazla geçen (قلب) kelimesi bazı yerlerde aynıyla tercümeyle dahil edilirken diğer yerlerde (yürek) ile karşılanmaktadır. Aynı şekilde, (جمل) kelimesinin, kimi zaman Farsça asıllı olan (bâr) kelimesiyle, kimi zaman da Türkçe asıllı olan (yük) kelimesiyle karşılandığı görülmüştür. Bu farklı tercihlerine rağmen okuma sonucunda elde edilen malzeme

incelendiğinde, Buhârî'nin kaynak metnin kelimelerini karşılarken aşağıdaki dört ayrı yolu izlediği görülmektedir:

2.3.2.1. Kaynak Metinde Bulunan Kelime/Kelime

Gruplarının aynıyla Tercümeyle Alınması

Mütercim, Malâtî'nin şerhinde yer alan kelimelere karşılık verirken en fazla takip ettiği yöntemlerden biri, kaynak metindeki kimi kelime veya kelime grubunu, aynen ya da sadece şeklini değiştirerek tercüme metnine dahil etmesidir. Buhârî'nin tercümenin gerçekleştiği dönemin Türkçesinde bile yabancı olan kelime veya kelime gruplarını olduğu gibi almaktan kaçınmaması, bunların bir kısmının ya terimsel kelimeler ya da erek kültürde zaten bilinen ve kullanılan kelimeler olduğunu göz önünde bulundurarak tercümeyle gerek görmediğinden olabilir.

Kaynak metinde bulunan bazı isim ve sıfat tamlamaları da aynen hedef metne dahil edilmiştir. Aşağıdaki tabloda, elimizdeki tercümede yer alan bazı isim ve sıfat tamlamaları ile onlara kaynaklık eden Arapça terkipler birlikte yer almaktadır:

قلب الإنسان	Kalb-i insânî	الهواء الشهوانية	Hevâ-yı şevhâniyye
درجة الصبابة	Derece-i sabâvet	القلب العليم	Kalb-i ‘alîm
تاج المعصومية	Tâc-ı ma‘ûmiyyet	قوى النفس	Kuvâ-yı nefis
حقيقة الحقائق	Hakikat-i hakâyık	العناصر الأربعة	‘anâsır-ı arba‘a

• Aşağıda yer alan kelimeler, aynen tercümeyle dahil edilen kelimelerden bazılarıdır: keylûs, ‘urûk, hevâ, heves, dem, mi‘de, ta‘âm, sekenât, harekât, vücûd, ‘adem, ma‘ârif, ‘ulûm, esfel, ahadiyyet, hüzün, havf, lafz, müsâvî, rucûliyyet, bulûgiyyet, atfâl, sultân, mihnet.

• Zaman zaman kaynak metinde bulunan bazı kelimeler aynen değil de şekli değiştirilerek hedef metne dahil edilmiştir. Bu tür alımlarda, kaynak metindeki fiillerin, o fiilin mastarı yer yer ismi faili veya ismi mefulü alınıp “itmek, olmak, eylemek” gibi Türkçe asıllı bir yardımcı fiil ile birlikte karşılandığı görülmektedir. Aşağıdaki tabloda, kaynak metindeki Arapça fiiller ile bunların tercümedeki karşılığı birlikte verilmiştir:

زال	Zâyil ol-	عاد	‘avdet it-
اضمحَلّ	Muzmahill ol-	عبّر	ta‘bîr it-
طلع	tulû‘ it-	خَلَقَ	Halk eyle-
اطَّلَع	muttali‘ ol-	نَظَرَ	Nazar eyle-

Aynı şekilde elimizdeki tercümede, kaynak metindeki (ابتلاء) kelimesinin (belâ) ile; (حُبّ) kelimesinin (mahabbet) ile karşılanması kaynak metinde yer alan kelimelerin şekli değiştirilerek hedef metne dahil edilmesi örneklerinden sayılabilir.

2.3.2.2. Kaynak Metinde Bulunan Kelimenin Farklı (aynı olmayan) Arapça veya Farsça Asıllı Kelimeyle Karşılanması

Elimizdeki tercümede örnekleriyle az rastlanan bu türden karşılamalar şu tabloda sıralanabilir:

خَزّ	Âzad	مأخوذ	Giriftar ol-
محلّی	Âreste	متقاطرات	Kıtâr ender kıtâr
مراد	Ârzû	الشمس	Âfitab (âftab)
مقام	Mertebe	عقاریت	Dîvler

2.3.2.3. Kaynak Metinde Bulunan Kelimenin Türkçe Asıllı Kelimeyle Karşılanması

Aşağıdaki tabloda elimizdeki tercümede bulunan Türkçe asıllı bazı sözcükler ve bunlara kaynaklık eden Arapça sözcüler yer almaktadır:

أَشَدَّ	Katı	مطبوخة	Bışmış (pişmiş)
أشغال	İşler	مُهَيَّباً	Kotarılmış
بقرة	Sığır	سنة	Yıl
جَدْب	Kıtlık	مشى	Yürü-
سَمْع	Kulak	رأس	Baş

2.3.2.4. Kaynak Metinde Bulunan Kelimenin İki Kelimeyle Karşılanması

Kaynak metinde geçen kelimelere karşılık vermede takip edilen yollardan biri de bu kelimelerin aynıyla tercümeyle dahil edilip atıf vâvından sonra buna Türkçe asıllı veya Türkçeleşmiş karşılıklar vermektir. Tercümede yalnız iki defa başvuru olan bu yola göre, kaynak metindeki (مَيْل) kelimesi “meyl ü mahabbet” şeklinde karşılanırken (ارتباطه) kelimesine “irtibâtı ve yüklenmesi” karşılığı verilmiştir.

2.3.3. Eksiltmeler

Kaynak metne bağlılık noktasında serbest davranıp eserini daha çok eksiltme ve özetleme, zaman zaman ekleme yoluna başvurarak oluşturan Buhârî'nin yaptığı eksiltmelerin, bir veya birkaç varaktan müteşekkil uzunca metinler, paragraflar, ibareler ve cümlelerin eksiltmesi şeklinde çeşitlilik arz ettiği dikkat çekmektedir.

Sözgelimi kaynak metnin iki varaktan oluşan mukaddime bölümü birkaç cümle hariç atlanmıştır, kaynak metinde (خاتمة الكتاب) başlığı altında yer alan hatime bölümü bütünüyle atlanmıştır, beyitlerin şerh edildiği bölümde de yoğun eksiltmelere gidilmiştir. Ancak atlanan kısımların sayısının oldukça fazla olmasından dolayı

burada bunları tek tek ele almamız neredeyse imkansızdır. Buna rağmen karşılaştırma sonucunda, atlanan kısımlar birkaç madde halinde şu şekilde gösterilebilir:

- Mısraların meydana geldiği kelime/ kelime gruplarının gerçek anlamlarıyla ilgili yapılan açıklamalar. Bunun birden fazla örneği tespit edildiği halde burada bir örnekle yetinilecektir. (ناقاهء) 'in hem gerçek hem bağlamsal (mecazi) anlamına yer verilerek ele alınırken, elimizdeki tercümede bahsi geçen kelimenin gerçek anlamıyla ilgili olarak yapılan açıklamalar atlanıp bağlamsal anlamıyla ilgili açıklamalar tercüme edilmektedir.^{xi}

قوله: (ناقاهء صالح) هي ناقه الله التي خرجت من الصخرة بدعاء صالح الذي أرسله الله إلى ثمود. وأما المراد منها ههنا بدن أولياء الله. (Malâtî: 15b)	(ناقاهء صالح) بدن-i (Emîr Buhârî: 68a)
--	--

- Aşağıda yer alan örnekte görüleceği gibi, Kur'ân, hadis ve şiirler hariç olmak üzere farklı alanlardaki kaynaklardan yapılan tüm iktibaslar atlanmıştır.

در میان دفتر سلیمان ملا یافتم	
(Der miyân-ı defter-i Molla Süleymân yâftem)	
" المراد من (دفتر ملا) هو القلب العليم الذي كان مملوا بالمعارف الإلهية ومحلى بالعلوم الدنية ومزينا بالكمالات الربانية، ويحتمل ان يكون "ملا" من المولى وهو القلب الذي وصل إلى درجة الولاية. قال الغزالي رحمه الله في إحيائه: محبة العبد لله حقيقة	“ didügi şol kalb-i ‘alîmdür ki ma‘rifet-i ilâhî ve ‘ilm-i ledünnî birle memlû vü âreste ola ve cümle kemâlât u ma‘ârif birle muhallâ vü müzeyyen ola. Yahud (ملا) didügi mevlâdan ola, ya‘nî şol kalb ki mahabbet-i zâtî birle. Derece-i vilâyete ermiş ola. Be-her takdîr anuñ gibi kalb selîm olur ârzû-yı nefsâniyyeden ve hevâ-yı şevvâniyyeden ki emrâz-ı rûhânîlerdür. Ke-kavlihi Te‘âlâ: (فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ). (Emîr Buhârî: 67b)

<p>وليس بمجاز ... انتهى كلام الغزالي. فعلى كلا التقديرين يكون القلب العليم محبوبا سليما من المرادات النفسية والهواء الشهوانية اللاتي أمراض الروحانية؛ كقوله تعالى: (في قلوبهم مرضٌ)." (Malâtî: 9b-13a)</p>	
--	--

- Az rastlanan bir durum olmakla beraber, Malâtî'nin ortaya koyduğu mısraın farklı mana ihtimallerinin bir kısmı da atlanmıştır. Zira Buhârî, zaman zaman kendisinin tercih ettiği veya Malâtî'nin tercihte bulunduğu ihtimali seçip buna göre yapılan açıklamaları tercüme etmekle yetinmektedir. Mesela aşağıdaki tabloda görüleceği üzere, (دوش وقت صبحدم در چرخ پایان یافتم) mısraında yer alan (در چرخ پایان یافتم) (بر عرش پالان یافتم) şekline hem kaynak metinde hem tercümede yer verilmektedir. Ancak Malâtî, (پالان) kelimesine iki farklı anlam verip bunu dikkate alarak mısraı iki farklı şekilde açıklarken Buhârî'nin, bahsi geçen kelimenin ilk anlamı ile iki varaklık açıklamaları atlayıp daha doğru olduğunu düşündüğü ikinci anlamını ve bu anlama göre yapılan açıklamayı tercüme etmekle yetindiği görülmektedir.

<p>دوش وقت صبحدم در چرخ پایان یافتم</p> <p>(Dûş vakt-i subh-dem çarh pâyân yâftem)</p>	
<p>"... وفي بعض النسخ (بر عرش پالان یافتن) وفيه وجهان الوجه الأول أن المراد من (العرش) قلب الإنسان؛ وفي الحديث (قلب المؤمن عرش الله)، و (پالان) بمعنى الإكاف والمراد منه قالب الإنسان،</p>	<p>‘vâki (بر عرش پالان یافتم) bazı nüshada ‘olmuş. Bu takdîr üzere (‘arş)’dan murâd kalb-i insândur, nitekim (قلب المؤمن عرش الله) demişler. Ve (پالان)’dan murâd ‘âlem-i sûretdür. Zîrâ bunca ahkâm ve âsâr-ı ‘âlem-i ekvân ve te‘allukât ve mahabbet-i dünyâ ki bâr-ı mihnetdür. Bunlaruñ kalbe irtibâtı vü yüklenmesi ‘âlem-i sûrete müte‘allik olduğı-</p>

<p>والإنسان لا يصلح لحمل الأمانة إلا بالقلب... والوجه الثاني أن المراد من (بالان) عالم الصورة؛ لأن حر الصيف وبرد الشتاء وأنواع البلاء والمشقة وحب الدنيا والتعلق بها كلهم حمل المحنة على القلب؛ فارتباطهم إلى القلب لتعلقه إلى عالم الصورة؛ فعلى هذا التقدير معناه نظرت قلبي حين التجلي ورأيت ابتلاء القلب بمحنة الدنيا من تعلقه إلى عالم الصورة. (Malâtî: 5a- 7b)</p>	<p>çündür... Pes bu takdîrce ma'nâ şöyle demek ola ki, tecellî vaktinde kalbe nazar eyledim, gördüm bunca belâ vü mihnet çekdüğü 'âlem- i sûrete müte'allik olduğundan imiş." (Emîr Buhârî: 67a)</p>
--	--

- Malâtî her iki mısraı şerh ettikten sonra beyti bir bütün olarak ele alıp (فحاصل معنى البيت) ifadesi altında anlamlandırmaktayken Buhârî'nin zaman zaman mısra şerhiyle yetinip beyit hakkındaki anlamlandırmayı atlaması da diğer bir eksiltme türü olarak karşımıza çıkmaktadır.

Buhârî'nin, tercümesinin dışında bıraktığı tüm bu kısımlara bakıldığında, bunların metnin anlaşılması için gerekli olmayan detay ve teferruat olduğu görülmektedir. Bunu dikkate alarak, onun bir eser telif etmekten ziyade kendisinden önce Türkçe olarak şerh edilmemiş bu metne açıklık getirmeyi amaçladığını söylemek mümkündür.

Bu eksiltmelerin yanında, Buhârî'nin yer yer kaynak metindeki paragraf düzeyindeki bazı bölümleri özetleyerek tercüme etmek suretiyle bir tür eksiltme yoluna gittiği görülmektedir. Bir örnek vermek gerekirse, kaynak metinde yer alan "كما روي عن ابن عباس... رضي الله عنه لما اراد الله أن يخلق هذا العالم خلق جوهرًا، فنظر إليه نظرة الهيبة فأذابه، فصار نصفين من هيبة الرحمن، نصفه نار ونصفه ماء فأجرى النار على الماء فصعد منه دخان فخلق من ذلك الدخان والسموات وخلق من ربه الأرض" (Malâtî: 8a) hadisi elimizdeki tercümede özetlenerek şu şekilde tercüme edilmiştir: "... nitekim hadîsde rivâyet olunur kim, Hakk celle ve 'alâ evvel bir cevher

halk eyledi soñra ol cevhere nazar eyledi iriyüp su oldı ve bâkî mevcûdâtı andan halk eyledi.” (Emîr Buhârî: 67a)

Halbuki bu yukarıdaki Arapça hadisin tam tercümesinin şu şekilde olması gerekir: “İbnu Abbâs'tan -Allah ondan razı olsun- rivayet edilir ki, Allah dünyayı yaratmak isteyince öncelikle bir Cevher (gevher) yarattı. Sonra ona heybet nazarıyla bakarak eritti. Su ateşin üstünde uzun bir süre kaynayınca ondan duman çıktı. Sonra (Allah) bu dumandan gökleri ve suyun köpüğünden yeri yarattı”.

2.3.4. Eklemeler

Daha ziyade eksiltme yoluna başvurularda yapılan bu tercüme kaynak metinle karşılaştığımızda, Buhârî'nin kaynak metne birkaç eklemeyi yaptığını tespit etmiş bulunmaktayız. Örnekleri bir elin parmaklarını geçmeyecek kadar az olan bu eklemeler incelendiğinde, hepsinin mütercim kaynak metnin açıklanması ve açıklanması çabasına güden yorumlarından ibaret olduğu ve bir tanesi hariç olmak üzere hepsinin mısra şerhiyle alakalı olarak kaynak metinde bulunan bilgilerin tercümesinin sonunda yer aldığı görülmüştür. Örneğin, Buhârî, (دوش وقت صبحدم در چرخ پایان یافتم) mısraı şerhiyle alakalı olarak kaynak metindeki bilgileri tercüme ettikten sonra şunu ekler: “*Nitekim hazret-i Molla buyurur: (بر کردن مسیحا پالان)*” (67a) “چه کار دارد”

Gazelin (در کنار بحر بی پایان یافتم) mısraının şerhi elimizdeki tercümede kaynak metinde bulunmayan şu iki beyitle son bulmaktadır: “*Molla hazreti buyurur: (کر جهان پر برف کردد سر بسر / تاب)*” ve *Gülşenzade buyurur: (چو ممکن کرد امکان برفشاد /)* (بجز واجب ذکر چیزى نماند)”. (Emîr Buhârî: 68a)

Aynı şekilde gazelin (ناقة صالح عصای موسی روح پدر) mısraının şerhiyle alakalı olarak kaynak metindeki istediği bilgileri tercüme ettikten sonra konunun akışına uygun olarak şu ibarelere yer vermektedir: “*Nitekim rivâyedür ki Hazret-i ‘İsâ aleyhi's-selâm ‘urûc idicek babam tarafına giderüm didi, nasârâ bu sözden galata düşüp ibnullâh dirler; ke-kavlihi Te‘âlâ: (وَقَالَتِ النَّصَارَى الْمَسِيحُ ابْنُ اللَّهِ)*”. (Emîr Buhârî: 68a)

Yukarıda verilen örneklerin hepsi mısraın kaynak metindeki şerhinin tercümesinin ardından yer alırken tespit ettiğimiz eklemeler

örneklerinin bir tanesinin kaynak metindeki bilgilerin tercümesi arasında yer aldığı görülmüştür. Zira kaynak metinde yer alan “لأن... الخلاق يموتون في الليل بحكم (النوم أخو الموت) ؛ فلما جاء الصباح أيقضهم العشق وأحياهم، ويجيء أيديهم صحايفُ أعمالهم التي هي صنعتهم، فيعودون إلى أشغالهم بالعشق والمحبة. فحاصل المعنى على هذا التقدير: وجدتُ أثر صور إسرائيل في الدنيا (Malâti: 40a) ibaresinin elimizdeki tercümede altını çizdiğimiz ibare eklenerek tercüme edildiği görülmektedir:

“*Zirâ çün gice olur, cemî'-i halayık, (النوم أخو الموت) hükmi ile mevte varurlar. Subh vaktinde 'aşk cümlesini uyarur ve dirilür ve her kişiniñ nâme-i a'mâli ki, san'atıdır eline gelir. Her kişi işlü işine yapışur. Belki cemî'-i efkâr u hayâlât işlü işine 'avdet ider, ya gelüp bir gayriniñ yirine dahı varmaz. Pes sûr-ı İsrâfil'üñ eserin dünyada gördüm demek olur.*” (Emîr Buhârî: 69a)

Sonuç

Bu makaleyle Seyyid Ahmad Emîr Buhârî'nin “در چرخ پالان یافتم” mısraıyla başlayıp Mevlânâ'ya atfedilen Farsça şiir üzerine yazdığı Türkçe şerhin, Yavuz Sultan Selim döneminde yaşadığını ortaya koyduğumuz Yusuf b. Hamza el-Malâtî'nin aynı şiir üzerine yazdığı Arapça şerhin daha çok eksiltme ve özetleme suretiyle Türkçeye aktarılmasından ibaret olduğu ispatlanmıştır. Eserinin başka bir eserin tercümesi olduğuna işaret etmediği gibi telif ve şerh türü olduğunu da ifade etmeyen Buhârî'nin, eserinin mukaddimesindeki bazı ibareleri ve sonundaki dua ibaresini Malâtî'nin şerhinden aldığı görülmektedir.

Özellikle kaynak metnin büyük bir kısmının eksiltmesine nazaran daha ziyade serbest tercüme usulüne başvurduğunu düşündüğümüz Buhârî'nin, kaynak metinden seçtiği (atlamadığı) kısımları tercüme ederken, daha çok- *harfiyen* (kelimesi kelimesine) ya da *tahte'l-lafz* olarak bilinen tercüme usulünü uyguladığı ancak zaman zaman *mealen* (anlama göre) denen tercüme şekline de başvurduğu ortaya konulmuştur.

Kaynak metinde bulunan kelimelere karşılık verirken tek bir üsluba bağlı kalmayan Buhârî'nin, kaynak metnin kelimelerini daha

çok aynıyla bazen Arapça, Farsça veya Türkçe asıllı başka bir kelimeyle, zaman zaman da iki kelimeyle karşıladığı tespit edilmiştir.

Son olarak, özellikle Arapça veya Farsça edebi metinler üzerinde yazılan Türkçe şerhlerin bir kısmının aynı metin üzerinde yazılan Arapça veya Farsça bir şerhin tercümesinden ibaret olabileceği düşünülmektedir. Dolayısıyla “*li-mütercimih, bi-mâ tercemtu, terceme*” gibi ifadelerin rastlandığı şerhler başta olmak üzere Arapça veya Farsça metinlerin Türkçe şerhlerini konu edinen çalışmaları hazırlayanların aynı metnin Arapça ve Farsça şerhlerini de göz önünde bulundurmasının önemini vurgulamak isteriz. Zira şerhlerin içinde veya başlığında geçen tercüme ile ilgili ifadelerin, geçtiği şerhin ya bütünüyle bir tercüme metni olduğuna ya da en azından bir kısmının başka bir şerhten tercüme edilerek oluşturulduğuna işaret olabileceği kanısındayız. Klasik şerh metinlerini çeviribilim disiplinleri veya mukayeseli edebiyat çerçevesinde incelememizi sağlayacak olan bu tür çalışmalar, şerhlerin kaynakları ve telif süreçleri hakkında bilgi sunacağı gibi özellikle tek nüshalı olanların tamiri ve tesisi konusunda bize yardımcı olacaktır.

Notlar

-
- i Bk. Amil Çelebioğlu, “Hz. Mevlânâ'ya İfade Edilen Bir Gazelin Şerhi”, *Mevlânâ (Bildiriler)*, Konya, 1983, s. 26-30. Bu bildiri bir makale olarak 1998 yılında yayınlanmıştır. (Çelebioğlu, 1998)
- ii Bu tür hakkında detaylı bilgiler için bk. (Kurnaz & Tatçı , *Türk Edebiyatında Şathiyye*, 2001).
- iii Bu şerhler hakkındaki bilgiler için Bk. (Yazar, *Anadolu Sahası Klasik Türk Edebiyatında Tercüme ve Şerh Geleneği*, 2011: 585).
- iv Bu zat hakkında bilgi için bk. (Zehebî, 2006, 16: 418-419); (Kara, *Türkistan'ın Işığı Necmeddin-i Kübrâ*, 2008)
- v Makalenin hacmini aşmamak adına Emir Buhârî'nin hayatı ve eserleri hakkında olabildiği kadar kısa bilgiler verilmekle iktifa edilecektir. Bahsi geçen zatın hayatı, tasavvufi kişiliği, eserleri hakkında tafsilatlı bilgiler için bu bölümü oluştururken yararlandığımız şu çalışmalara başvurulabilir: (Kara, *Emîr Buhârî*, 1995); (Durkut, 1997: 1-69); (Kurnaz & Tatçı, *İstanbul'da Buharalı Bir Mutasavvıf: Emir Buhari*, 1999: 1-90).

- vi Eserin incelenen nüshası, Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Beşir Ağa (Eyüp) 91 numarada bulunmaktadır.
- vii Bk. Emîr Buhârî, **Şerh-i Gazel-i Cenâb-ı Mevlâna**, İstanbul: Matbaa-i Ahmed Kâmil, 1328.
- viii Bk. (Malâfî: 44b) ve (Emîr Buhârî: 69b)
- ix Osmanlı Döneminde uygulanan tercüme stratejileri hakkında detaylı bilgiler için bk. (Yazar, 2011: 214-260)
- x Makalenin hacmini aşmamak için, kaynak metinde yer alan ve tercüme edilmeden erek metne alınan ayet, hadis ve şiirleri sıralamaya gerek görmedik.
- xi Örneklerde altını çizdiğimiz ibareler, Buhârî'nin kaynak metinden atladığı kısımlardır.

KAYNAKÇA

- ALZYOUT, Hassan Abdallah (2013). *İsmail Ankaravî ve Hikem-i Mûnderice fî Şerhi'l-Münferice'si*. İstanbul: Yüksek Lisans tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, SBE.
- ALZYOUT, Hassan Abdallah (2019). *Trabzonlu Mehmed Ma'rûf'un Şerh-i Kasîdetu't-Tâ'iyye'si (Metin-inceleme)*. Sakarya: Doktora tezi, Sakarya Üniversitesi, SBE.
- BABANZÂDE, Bağdatlı İsmail Paşa (1947). *İzâhu'l-Meknûn fî'z-Zeyli 'alâ Keşfi'z-Zunûn 'an Esâmi'l-Kutubi ve'l-Funûn*. (haz. Kilisli Rifat Bilge) Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı.
- BURSALI, Mehmed Tâhir. (2016). *Osmanlı Müellifleri*. (haz. M. A. Saraç), Ankara.
- ÇELEBİOĞLU, Amil (1998). Hz. Mevlânâ'ya İzafe Edilen Bir Gazelin Şerhi. *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları*, 519-524.

-
- DEMİR, Gökhan (2016). *et-Tansîsü'l-Muntazar fî Şerhi Ebyâti't-Telhîs ve'l-Muhtasar (Transkripsiyonlu Metin-İnceleme)*. Trabzon: Doktora tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, SBE.
- DURKUT, Fatma (1997). *Seyyid Ahmet Emir Buhari: Hayatı, Eserleri, Tasavvufî Görüşleri*. Basılmamış YL tezi, Gazi Üniversitesi, SBE.
- EMİR BUHÂRÎ, Seyyid Ahmed (66b-69b). *Şerh-i Gazel-i Mevlânâ*. Süleymaniye Kütüphanesi: Hacı Beşir Ağa (Eyüp) 99: 4.vr.
- FINDIKLILI, İsmet Efendi. (1989). *Eş-Şekâîku'n-Nu'mâniyye ve Zeyilleri: Tekmiletu's-Şekâik fî Hakki Ehli'l-Hakâik*. (haz. Abdülkâdir Özcan) İstanbul: Çağrı Yayınları.
- GÜNDOĞDU, Cengiz (2002). Mevlânâ'nın (ö. 672/1273) Şathiyeye Türünde Yazdığı Bir Gazeli'nin Şerhi: Şerh-i Ebyât-ı Celâleddîn-i Rûmî. *Tasavvuf Dergisi*(8), 27-46.
- İBNÜ'Ş-ŞERÎF, Muhammed (2006). *Tercüme-i Reşehât*. İstanbul: TDV.
- İNCE, Muhammet (2018). *İbnü'l-Fârız'ın Hamriyye Kasidesinin Arapça, Farsça ve Türkçe Şerhleri*. Ankara: Doktora tezi, Hacettepe Üniversitesi, SBE.
- KARA, Mustafa (1995). Emir Buhârî. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 11, 125-126.
- KARA, Mustafa (2008). *Türkistan'ın Işığın Necmeddin-i Kübrâ*. İstanbul: Hassa Mimarlık.
- Karataş, Ahmet (2017, December). Müderris-Müftü Mehmed Kemâleddin Harputî'nin Kasîde-i Tantarâniyye Şerhi. *RTEÜİFD (Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi)*, 6(12), 49-96.
- KÂTİB ÇELEBİ, Hâcî Halife Mustafâ (1941). *Keşfu'z-Zunûn 'an Esâmi'l-Kutub ve'l-Funûn*. (haz. Rifat Bilge), Beyrut: Dâru İhyâ'it-Turâsi'l-Arabî.

- KURNAZ, Cemal & TATÇI, Mustafa. (2001). *Türk Edebiyatında Şathiyye*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- KURNAZ, Cemal & TATÇI, Mustafa. (1999). *İstanbul'da Buharalı Bir Mutasavvıf: Emir Buhari*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- KUTLUK, Mustafa Beyânî (1997). *Tezkiretü's-Şu'arâ*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- MALÂTÎ, Yusuf b. Hamza (1b-45a). *Şerhu Gazeli Molla Celâluddîn*. Süleymaniye Kütüphanesi: Ayasofya 1859: 45.vr.
- MEHMED Süreyya (1996). *Sicill-i Osmani*. (haz. Nuri Akbayar), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt.
- MÜSTAKİMZÂDE, Süleyman Efendi. (2000). *Mecelletu'n-Nisâb fi'n-Nisebi ve'l-Kunâ ve'l-Elkâb*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- NEV'İZÂDE ATÂÎ, Atâullah Efendi (1989). *Eş-Şekâîku'n-Nu'mâniyye ve Zeyilleri: Hadâ'ikü'l-Hakâ'ik fi Tekmiletü's-Şekâ'ik*. (haz. Abdulkâdir Özcan), İstanbul: Çağrı Yayınları.
- ŞEYHÎ MEHMED EFENDÎ. (1989). *Eş-Şekâîku'n-Nu'mâniyye ve Zeyilleri: Vekây'u'l-Fudalâ* (Cilt III). (haz. Abdülkâdir Özcan), İstanbul: Çağrı Yayınları.
- TAŞKÖPRÜZÂDE, Ahmed Efendi (1985). *eş-Şekâîku'n-Nu'mâniyye fi 'Ulemâ'i'd-Devleti'l-'Osmâniyye*. (A. S. Furat, Dü.) İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Şarkiyat Araştırma Merkezi Yayınları.
- TEK, Abdurrezzak (2016). *İstanbul'da Buharalı Bir Derviş: Emir Ahmed Buhari*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- ÜSKÜDARÎ, Mustafa İsameddin (29b-33b). *et-Tuhfetu'd-Dârriye fi Şerhi Kasîdeti'l-Ensâriyye*. Süleymaniye Kütüphanesi: Esad Efendi 2758/2: 4.vr.

-
- YAZAR, Sadık. (2011). *Anadolu Sahası Klasik Türk Edebiyatında Tercüme ve Şerh Geleneği*. Doktora tezi, İstanbul Üniversitesi, SBE.
- YAZAR, Sadık. (2015). *Ebû Hâmid Muhammed el-Gırnâtî, Tercüme-i Tuhfetü'l-Elbâb ve Nuhbetü'l-A'cab, Gırnâtî Seyahatnamesi*. İstanbul: Büyüyenay Yayınları.
- ZEHEBÎ, Şemsuddîn. (2006). *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*. (Thk. Muhammed eş-Şebrâvî), Kâhire: Dâru'l-Hadîs.
- ZİRİKLÎ, Hayruddîn (2002). *el-A'lâm: Kâmûsu't-Terâcimi li-Eşheri'r-Ricâli ve'n-Nisâ mi-ne'l-'Arabi'l-Mubta'rribîne ve'l-Musteşrikin*. Beyrut: Dâru'l-'İlm li'l-Melâyîn.